

Historia mówiona Lublina

Wstęp

„Historia mówiona” to pojęcie będące tłumaczeniem anglojęzycznego terminu *oral history* oznaczającego interdyscyplinarną metodę badawczą, mało popularną w Polsce, powszechnie stosowaną w Europie Zachodniej i USA. Metoda ta polega, mówiąc najkrócej, na usystematyzowanym zbieraniu relacji ustnych dotyczących określonego problemu lub zagadnienia. Po wstępnym opracowaniu i sprobematyzowaniu, otrzymany materiał stanowi punkt wyjścia do dalszej pracy badawczej i edukacyjnej.

Dziedzictwo kulturowe określonego miejsca odczytywane jest zazwyczaj jedynie na płaszczyźnie materialnej. Tymczasem równie istotną częścią tego dziedzictwa są wspomnienia ludzi, których życie było z tym miejscem związane. Dlatego tak bardzo ważne jest rejestrowanie i utrwalanie wspomnień. W ten sposób można ocalić "pamięć miejsc" także tych, które istnieją już tylko odcisnięte w ludzkiej pamięci.

W Ośrodku „Brama Grodzka - Teatr NN” w Lublinie, począwszy od kwietnia 1998 roku realizowany jest program **Historia mówiona**. Program ten polega na rejestrowaniu i opracowywaniu opowieści mieszkańców dotyczących Lublina z okresu sprzed 1939 roku. Data ta zamyka kilkusetletni okres w rozwoju nieistniejącego już, dwukulturowego, polsko-żydowskiego miasta.

Po zniszczeniu dzielnicy żydowskiej w czasie II wojny światowej i bezpośrednio po niej, w organizmie miejskim powstała wielka „wyrwa”. Jednocześnie powstała podobna wyrwa w pamięci mieszkańców Lublina po tamtym, polsko-żydowskim świecie. Dzięki Historii mówionej, ze wspomnień wyłania się dawny Lublin wraz z całym jego wielokulturowym bogactwem. Ludzie wspominają swoich sąsiadów, swoje rodzinne domy i ulice, sklepiki, ulicznych sprzedawców, przywołują zapamiętane z dzieciństwa smaki, zapachy i kolory, ocalają to, co zachowało się w ich pamięci o tamtym, przedwojennym mieście.

W programie Historia mówiona nie chodzi o powielanie historii podręcznikowej, ale o odczytanie historii na poziomie jednostkowego życia, zaznaczenie obecności konkretnego człowieka w określonym miejscu i czasie, pokazanie jak jego istnienie splata się z historią miasta i jak historia miasta to istnienie kształtuje. Tym nie mniej należy mieć świadomość, że opisywany poprzez historie mówione krąg rzeczywistości najbliższej każdemu człowiekowi - osobiste i rodzinne losy splecione z historią miejsca - to często świat na poły zaledwie realny, to świat, w którym pamięć przegrywa często z wyobraźnią i stereotypami, a wspomnienia przeplatają się z marzeniami. We wspomnieniach uwydatniają się także fobie i stereotypy - nie brak tam elementów absurdałnego antysemityzmu i ksenofobii.

Materiały zebrane w Ośrodku „Brama Grodzka - Teatr NN” w ramach programu Historia mówiona

wykorzystywane są w przedsięwzięciach artystycznych i edukacyjnych. Relacje w połączeniu z dźwiękami charakterystycznymi dla dawnego Lublina zostały zaprezentowane na wystawie „Portret Miejsca” (wernisaż wystawy maj 1999 r.) tworzącej scenografię wewnątrz siedziby Ośrodka. W oparciu o zebrane przez Ośrodek relacje powstają teksty publicystyczne oraz prace semestralne i magisterskie, przygotowywane są projekty albumów. Aspekt edukacyjny programu Historia mówiona nadaje całemu przedsięwzięciu istotny wymiar. Poprzez historie mówione rozpoznawane i opisywane jest lokalne dziedzictwo kulturowe.

Uczestniczącej w programie młodzieży pozwala to na budowanie własnego poczucia przynależności do konkretnej małej ojczyzny. We wspomnieniach wyłaniają się „Wyspy Pamięci” związane z różnymi obszarami rzeczywistości, takimi jak przestrzeń urbanistyczna i architektoniczna, język (wyliczanki, piosenki), zabawy, ubiory, przedmioty codziennego użytku, kuchnia (smaki, zapachy), poprzez które można zobaczyć tamten, w dużej mierze zapomniany świat. Poprzez historie opowiedane przez ludzi możliwe staje się wchodzenie na poziom bezpośredniego jednostkowego doświadczenia związanego z określonym czasem i miejscem. Odkrywanie "Wysp Pamięci" i odczytywanie niesionych przez nie znaczeń odgrywa szczególną rolę w budowaniu związków z przeszłością. Są one szczególnie ważne w sytuacji "przyspieszenia biegu historii" i związanych z tym procesów cywilizacyjnych (dominacja kultury masowej, zmiana środków i sposobów przekazu informacji, zanik naturalnych więzów społecznych, a co za tym idzie - tradycyjnych form przekazu pamięci poprzez rodzinę, wychowanie, religię, itp.). Program Historia mówiona można określić w tym kontekście jako powrót do tradycyjnego sposobu zdobywania i przekazywania wiedzy o przeszłości w oparciu o pamięć jednostkową.

Cele operacyjne

Uczeń:

- porusza się sprawnie w przestrzeni topograficznej swojej małej ojczyzny;
- lokalizuje miejsca w topografii miasta w kontekście przemian historycznych i społecznych;
- obserwuje zmiany w przestrzeni urbanistycznej i architektonicznej, jakie miały miejsce w Lublinie w ciągu ostatniego półwiecza (likwidacja dzielnicy żydowskiej w czasie II wojny światowej i bezpośrednio po niej, rozbudowa dzielnic mieszkaniowych itp.);
- analizuje fakty historyczne związane z wielokulturowym Lublinem z okresu międzywojennego;
- zbiera informacje na temat wieloletniej obecności mniejszości wyznaniowych (żydów, prawosławnych, ewangelików) w Lublinie;
- posługuje się pojęciem „tolerancja”;
- wypowiada się z szacunkiem wobec innych narodowości (sposobu życia, systemów religijnych,

systemów wartości itp.);

- korzysta z różnych źródeł wiedzy (podręczniki, gazety, czasopisma, archiwa, wystawy itp.);
- odczytuje, opisuje i analizuje mapę Lublina z okresu międzywojennego i współczesnego oraz zestawia zdobytą wiedzę z informacjami pozyskiwanymi z innych źródeł (podręczniki, relacje słowne, fotografie itp.).

Środki dydaktyczne

- mapy i plany Lublina przedwojennego oraz współczesnego
- plany przedwojennej dzielnicy żydowskiej w Lublinie
- fotografie dzielnicy żydowskiej
- roczniki statystyczne pokazujące obecność ludności żydowskiej w przedwojennym Lublinie
- historie mówione - zebrane przez uczniów (nagrane na kasetach) relacje osób pamiętających Lublin z okresu międzywojennego
- przykładowy kwestionariusz, kserokopie przykładowych wywiadów
- artykuły prasowe dotyczące przedwojennego Lublina, publikacje książkowe
- arkusze papieru, mazaki, plansze, kolorowy papier, długopisy oraz inne artykuły papiernicze

Wycieczka po nieistniejącej dzielnicy żydowskiej w Lublinie

Scenariusz pierwszy

Przebieg zajęć

1. Wycieczkę po nieistniejącej dzielnicy żydowskiej w Lublinie można rozpocząć (lub zakończyć) wizytą w Ośrodku „Brama Grodzka - Teatr NN” i zwiedzeniem z przewodnikiem wystawy „Portret Miejsca” poświęconej Lublinowi z okresu międzywojennego. Elementami wystawy są: fotografie dokumentalne, rozbudowana część dźwiękowa przygotowana w oparciu o relacje mówione, zebrane w ramach programu „Historia Mówiona”, makieta Lubelskiego Zespołu Staromiejskiego (stan z 1939 r.) pokazująca m.in. nieistniejącą dziś dzielnicę żydowską.
2. Uczniowie wraz z nauczycielem wyposażeni w mapy - z lat trzydziestych i współczesną oraz w kserokopie fotografii nieistniejących ulic i domów przemierzają obszar dawnej dzielnicy żydowskiej na Podzamczu, porównując stan obecny ze stanem sprzed wybuchu wojny. Uczniowie mogą opracować przed wycieczką poszczególne przystanki i podczas niej prezentować opisy danych

obiektów.

Załącznik nr 1

Proponowana trasa wycieczki:

Brama Grodzka - Stary Cmentarz Żydowski (kirkut) na Kalinowszczyźnie - ul. Ruska - ul. Czwartek (Dom Pereca) - ul. Unicka/ Lubartowska (Jesziwa) - ul. Lubartowska - Izba Pamięci Żydów - ul. Świętoduska: Plac Ofiar Getta - przejście ul. Kowalską - spacer ulicami nieistniejącej dzielnicy żydowskiej: Szeroka - Jateczna - Krawiecka - Podzamcze - Brama Grodzka - wystawa "Portret Miejsca" w Ośrodku "Brama Grodzka-Teatr NN" (wielokulturowy Lublin z lat 30.)

Załącznik nr 2

Plan wycieczki

1. Krótki wstęp - zarys historii Lublina i **Miasta Żydowskiego**.
2. Zwiedzamy stary cmentarz żydowski (**kirkut**) na Kalinowszczyźnie.
3. Spacerujemy ulicą **Ruską**. Słuchamy opowieści o dawnych obiektach i ludziach.
4. Przechodzimy obok **Żydowskiego Domu Kultury im. Icchaka Lejbusza Pereca** przy ul. Czwartek 4.
5. Przechodzimy przez ul. Unicką do **Wyższej Uczelni Rabinackiej (Jesziwa Chachmej Lublin)**.
6. Idziemy obok byłego **Szpitala Żydowskiego** przy ul. Lubartowskiej, a potem do Izby Pamięci Żydów (bożnica). Zwiedzamy małe muzeum na pierwszym piętrze.
7. Przechodzimy ulicą Świętoduską na **Plac Ofiar Getta**.
8. Przechodzimy przez ulicę Kowalską na **miejsce dawnych ulic nieistniejącego Żydowskiego Miasta: Szeroką - Jateczną - Krawiecką - Podzamcze**.
9. Słuchamy krótkiej opowieści o dziejach **Bramy Grodzkiej**.
10. Zwiedzamy wystawę poświęconą Lublinowi lat trzydziestych **"Portret Miejsca" w Ośrodku "Brama Grodzka - Teatr NN"**.

Załącznik nr 3

Informacje, które mogą być wykorzystane przez uczniów do przygotowania prezentacji

1. Wstęp - krótki zarys historii Lublina i Miasta Żydowskiego

Lublin uzyskał prawa miejskie w 1317 roku. Dzielnica Czwartek była wówczas przedmieściem, za miasto uważano jedynie Wzgórze Miejskie otoczone po najeździe Tatarów w 1341 r. murami miejskimi. Z tego okresu pochodzą Brama Krakowska i pierwotna Brama Grodzka. Lubelska gmina żydowska istniała już w XV wieku, jednak prawa miejskie uzyskała dopiero w 1523 roku od króla Zygmunta (gmina przemyska uzyskała takie prawa w latach 1018-1030, wrocławska w 1280, legnicka w 1301 a krakowska w 1304 roku). A jednak to właśnie prężnie rozwijająca się gmina

lubelska zyskała w XVIII wieku miano "Jerozolimy Polskiej". Żydzi osiedlali się na pozostających pod jurysdykcją królewską podmokłych terenach wokół Zamku, aż do Bramy Grodzkiej. Wstęp Żydów do miasta uniemożliwiał przywilej królewski *Non tolerandis judeais*. W ciągu wieków przywilej ten był często znoszony, np. po pożarach w Mieście Żydowskim, był on także często łamany przez kupców zarówno polskich jak i żydowskich.

2. Zwiedzamy stary cmentarz żydowski („kirkut”) na Kalinowszczyźnie

Cmentarz żydowski (kirkut) został założony w 1541 roku na wzgórzu zwanym Grodziskiem (we wczesnym średniowieczu istniał tu gród warowny, o czym świadczą ruiny wałów obronnych usypanych z ziemi, kamieni i drewna). Mury cmentarza wzniesiono w 1550 roku. Z cmentarzem i leżącym w pobliżu klasztorem franciszkanów (dzisiejszym klasztorem salezjanów) wiąże się legenda o dwóch braciach, którzy kupili górę. Jeden sprzedał swą część góry Żydom, a drugi franciszkanom. Kiedy Żydzi chowali zmarłych na swojej części, franciszkanie bili w dzwony. Na pogrzebie pewnego cadyka, gdy zakonnicy bili w dzwony, zmarły powstał i zaczął czytać modlitwę z książki, którą przyniósł mu chłopiec. Gdy czytał, klasztor zapadał się w dół. Przerażeni zakonnicy przybiegli błagać o litość, więc cadyk przestał czytać, zamknął książkę i opadł bez sił. Od tamtej pory klasztor leży w dolinie poniżej cmentarza. Należy zwrócić uwagę na macewę Jakuba Koppelmana (zm. 1541) - uczonego, twórcy studiów talmudycznych w Polsce, oraz znajdujące się tuż obok macewy kantora Abrahama i talmudysty Jehudy Lejba. Za najcenniejsze uważane są macewy Widzącego z Lublina (zm. 1815) i talmudysty Szlomy Sachny (zm. 1558). W 1829 roku, kiedy zabrakło miejsca do pochówku przy ulicy Kalinowszczyzna, otwarto nowy cmentarz przy ul. Walecznych. Jest tam pochowanych około 40 tys. ludzi, wśród nich Majer Szapiro - założyciel i pierwszy wykładowca na Jesziwas Chachmej Lublin.

3. Spacerujemy ulicą Ruską, słuchając opowieści o ludziach i miejscach

Ulica Ruska była nazywana przez Żydów Rajsze. Na rogu Ruskiej i Targowej, naprzeciwko placu, gdzie zatrzymywały się chłopskie furmanki, mieścił się dom modlitwy (besmedresz) rzeźników. Był on bardzo mały (miał powierzchnię ok. 20 m²) i zawsze panował tam ogromny ścisk. Przy Ruskiej 2 mieściła się jesziwa rabiego Barucha Kockera.

Przy Ruskiej 11 znajdował się zakład fryzjerski, o którym wiemy, że prowadził go kaleki młody człowiek, przezywany przez dzieci Dus bekl (Policzek), z którego wszyscy kpili. Specjalne żarty dotyczyły jego zainteresowania ładnymi dziewczętami. Wmawiano mu więc, że wszystkie dziewczęta za nim szaleją, a on nawet próbował się z nimi umawiać.

Przy Ruskiej 13 sprzedawano najlepszą wodę sodową i najtańsze cukierki, sklepik jednak po pewnym czasie zbankrutował. Jego właściciele Chumele i Berk Geldferbowie podejrzewali swoją córkę Różę o to, że rozdawała dzieciom cukierki za darmo i tym przyczyniła się do upadku sklepu. Róża, aby utrzymać swą popularność czytała dzieciom fragmenty ukazujących się co tydzień seryjnych książek.

Budynek przy Ruskiej 13 graniczył z dużym placem prowadzącym bezpośrednio na Targ Rybny, zwany też żydowskim. Tam zatrzymywały się chłopskie furmanki z różnymi produktami, które chłopcy sprzedawali po niższych cenach. Przywozili oni drób, kartofle, grzyby, owoce i przetwory mleczne. Kiedy nie było chłopskich furmanek na placu gromadziły i bawiły się okoliczne dzieci. Naprzeciwko Ruskiej 13 znajdowała się piekarnia i magiel, a parę domów dalej, pod numerem 18, była szkoła ludowa z wieczornymi kursami dla dorosłych.

Powagi dodawała tej ulicy również synagoga bractwa Bikur Cholim, znajdująca się naprzeciw domu związków zawodowych (Ruska 34).

Przy Ruskiej zachowała się stara żydowska studnia kończąca główną ulicę Miasta Żydowskiego - Szeroką. W budce siedziała Żydówka i sprzedawała na wiadra wodę (dwa wiadra bez względu na wielkość kosztowały 5 groszy, czyli tyle samo co bułka kajzerka). W Lublinie zainstalowano wodociągi w XVI wieku, lecz w dzielnicy żydowskiej mieli je tylko najbogatsi Żydzi, więc z tej i innych podobnych budek korzystano aż do drugiej wojny światowej.

4. Mijamy Żydowski Dom Kultury im. I. L. Pereca przy ul. Czwartek 4

Dom Kultury im. Icchaka Lejbusza Pereca (kłasyka literatury jidysz pochodzącego z Zamościa) został wybudowany przez żydowskich socjalistów tuż przed drugą wojną światową. Mieścił nowoczesną szkołę, bibliotekę (około 50 tys. książek) i teatr. Jego otwarcie wyznaczono na 1 września 1939 r. Uroczystość ta nigdy się nie odbyła. Po wojnie mieszkali tu żydowskie rodziny powracające z byłego ZSRR. Obecnie w tym budynku mieści się Lubelska Kasa Chorych.

5. Przechodzimy przez ulicę Unicką do wyższej uczelni rabinackiej (Jesziwa Chachmej Lublin)

Z inicjatywą wybudowania wyższej uczelni rabinackiej wystąpił rabin Majer Szapiro na Kongresie Żydów Ortodoksyjnych w Wiedniu. Szybko uzyskał zgodę, zebrał 355 tysięcy dolarów i rozpoczął budowę. Uczelnię otwarto w 1930 roku. Pięciopiętrowy gmach składał się z internatu dla 200 osób, sali wykładowej i biblioteki liczącej 10 tysięcy książek. Absolwenci uczelni uzyskiwali dyplom Cebra de Rabanan. Pierwsze dyplomy wręczono w 1934 roku. Uczelnia słynęła z wysokiego poziomu nauczania nie tylko na ziemiach polskich, bowiem przybywali do niej studenci z całego świata. W 1939 r. hitlerowcy zamknęli uczelnię. W jej budynku urządzili szpital wojskowy. Nie wiemy co stało się z cennym zbiorem książek, wśród których było wiele białych kruków ? zabytkowych manuskryptów i starodruków.

6. Idziemy obok byłego Szpitala Żydowskiego przy ul. Lubartowskiej, a potem do Izby Pamięci Żydów (bożnica)

W Izbie Pamięci Żydów ma swą siedzibę Towarzystwo Opieki Nad Pamiątkami Kultury Żydowskiej. Na początku XX w. założono tu synagogę cechu grabarzy. Po drugiej wojnie światowej spotykali się w niej i modlili Żydzi, którzy przeżyli. Dziś Izba ma charakter małego muzeum ze

zdjęciami przedwojennego Lublina, księgami w j. hebrajskim i jidysz oraz nielicznymi przedmiotami kultu. W 1995 r. do Izby wkradli się nieznani sprawcy i zabrali dużą część eksponatów.

7. Przechodzimy ulicą Świętodusk na Plac Ofiar Getta

Pomiędzy Świętoduską a Nową (obecnie górna część Lubartowskiej) w 1851 roku został otwarty plac targowy, który przetrwał do końca lat dwudziestych XX w. W 1963 roku nazwano to miejsce Placem Ofiar Getta i postawiono tu pomnik poświęcony pomordowanym Żydom lubelskim. Na pomniku widnieją napisy w języku polskim i żydowskim: "W każdej garstce popiołu szukam swoich bliskich".

8. Spacerujemy ulicami nieistniejącego Żydowskiego Miasta

Ulica Szeroka szła łukiem od Kowalskiej do Ruskiej. Odchodziły do niej Wąska, Ciasna, Jateczna i inne. Przy obu jej końcach stały studnie z budkami, w których Żydówki sprzedawały wodę. Przy Szerokiej mieszkali głównie bogaci Żydzi. Stały tu okazałe domy, takie jak na Krakowskim Przedmieściu. W wielu domach znajdowały się synagogi. Przy Szerokiej 2 była synagoga kotlarzy (Kotlar-Szul), którzy unowocześnili ją po synagodze Hirsza Doktorowicza. Naprzeciwko (Szeroka 3) na I piętrze była synagoga pomocników handlowych (Mszorim-Szul). Trochę dalej, przy Szerokiej 19, znajdował się budynek Sejmu Czterech Ziem, który obradował aż do 1682 roku. Był to najślawniejszy żydowski sejm na terenach ówczesnej Polski i Litwy. Jeszcze dalej, w pobliżu dzisiejszego domu maklerskiego, mieszkał niegdyś Jakub Icchak Horowic ? Widzący z Lublina, cadyk, który rozślawił Lublin na cały świat. Przed drugą wojną światową w budynku tym utworzono przytułek dla ubogich i kalek.

Ulica Jateczna. W XVI w. teren ten kupił od wojewody Tęczyńskiego Izaak Maj i przekazał go gminie żydowskiej pod budowę instytucji kahalnych. W 1567 r. wybudowano tu wielką synagogę i nadano jej imię Szlomo Lurii Maharszala, a po kilku latach dobudowano mniejszą synagogę Maharama. Naprzeciw synagogi stał gminny dom nauki (bet-hamidrasz). Lubelską synagogę dwukrotnie trawiły pożary - pierwszy w październiku 1656 r., drugi zaś tuż przed drugą wojną światową. Synagoga i otaczające ją budynki kahalne miały wygląd nadany im w XVII wieku. Przy Jatecznej 8 znajdowała się łaźnia. W sobotnie wieczory dochodziły z niej głosy Żydów, którzy bijąc się wierzbowymi różgami wołali, aby dolać gorącej wody. Przy Jatecznej stały kramy rzeźników i kupców. W tym również miejscu ustawiali się w szeregi Żydzi wywożeni do Bełżca i na Majdanek.

Ulica Krawiecka była bardzo długa. Okrążała ona Górę Zamkową i stanowiła zewnętrzną granicę miasta. Mieszkali tu najbiedniejsi z ubogich, a tyfus plamisty nigdy tu nie wygasał. Domy na Krawieckiej "nie były stare - pochodziły najwyżej z XVIII wieku". Charakterystyczne dla Krawieckiej było to, że tutejsze domy stały w nieporządku, jednak, wg M. Bałabana, dodawało to

dzielnicy uroku. Przed drugą wojną światową Krawiecką zamieszkiwali głównie szewcy. Bywało, że w jednym pokoju mieszkała wielodzietna rodzina i jeszcze musiało znaleźć się miejsce na warsztat. Ulica Podzamcze biegła równolegle do Krawieckiej, jednak w odróżnieniu od niej była o wiele bogatsza i stały przy niej o wiele starsze domy, przylegające ściśle do zbocza Góry Zamkowej. Przy ulicy Podzamcze 12 na pierwszym piętrze mieściła się najstarsza lubelska synagoga im. Saula Wahla, o którym legenda mówi, że był jedynym królem Polski (gdy szlachta polska nie mogła dojść do porozumienia, kto ma zostać królem Polski, a czas naglił, postanowiono wybrać na pewien czas Żyda Saula Wahla, który był bogatym dzierżawcą ceł i bankierem na dworze króla Stefana Batorego. Saul Wahl mieszkał na stałe w Brześciu, a do Lublina przyjeżdżał tylko na jarmarki i posiedzenia sejmu i prawdopodobnie wtedy ufundował synagogę. Po śmierci Saula Wahla synagogę przejął cech kuśnierzy. Po przebudowie (dobudowano babiniec) nazwano ją Synagogą Gońców.

9. Słuchamy krótkiej opowieści o dziejach Bramy Grodzkiej

Bramę Grodzką (zwaną też Żydowską) wzniesiono w tym samym czasie co Bramę Krakowską, czyli w drugiej połowie XIV wieku. Nadzór nad nią sprawował w XV i XVI w. cech sukienników, który zaopatrywał ją w amunicję i pilnował, by w nocy nikt nie mógł przez Bramę się wydostać. Pożar, który w 1575 roku strawił miasto nie oszczędził też Bramy Grodzkiej. Po pożarze odbudowano ją i pokryto dachem. W XVII w. dobudowano przedbramie i zamontowano most zwodzony, łączący miasto z długim drewnianym wiaduktem prowadzącym do Zamku. W 1785 roku z inicjatywy króla Stanisława Augusta brama została przebudowana według projektu nadwornego architekta - Dominika Merliniego. Straciła wówczas cechy obronności, ponieważ przerobiono ją na kamienicę mieszkalną z przejazdem na parterze. Świadectwem tych zmian jest monogram królewski (S.A.R.) oraz rok (1785) - zamieszczone na zwieńczeniu bramy. Po tych przebudowach w bramie powstały maleńkie „sklepiki kłęcznikowe”. Nazwa wzięła się stąd, że żydowscy sprzedawcy mieli w nich tak mało miejsca, że musieli kłękać nad towarem.

Przez wiele lat brama pozostawała w rękach prywatnych, aż została zakupiona przez miasto. W latach 70 znajdowało się tu Liceum Plastyczne a następnie Lubelskie Studio Teatralne. Od 1990 roku w Bramie Grodzkiej ma swoją siedzibę Teatr NN, gdzie w chwili obecnej można obejrzeć wystawę „Portret Miejsca” pokazującą wielokulturowy Lublin z lat 30.

Zajęcia w Ośrodku "Brama Grodzka - Teatr NN"

Scenariusz drugi

Przebieg zajęć

Część pierwsza

1. Nauczyciel zapoznaje uczniów z metodą „historia mówiona”.
2. Uczniowie otrzymują przykładowy kwestionariusz wywiadu (załącznik nr 1) do samodzielnego przeprowadzenia oraz kserokopie wybranych przez nauczyciela tekstów prasowych dotyczących historii Lublina.
3. Pracownik ośrodka przygotowuje uczniów do samodzielnej pracy - wyjaśnia, w jaki sposób należy przeprowadzać, nagrywać i opracowywać wywiady (załącznik nr 2).
4. Nauczyciel dokonuje podziału uczniów na grupy, w ramach których będą oni pracować samodzielnie. Do każdego ucznia należy:
  - a. znalezienie osoby pamiętającej Lublin sprzed drugiej wojny światowej (ewentualnie ? uczniowie otrzymują od pracownika ośrodka listę nazwisk i adresów osób, z którymi mogą przeprowadzić rozmowy);
  - b. zarejestrowanie relacji (technika - dowolna: audio analog, audio MD, kamera video, kamera cyfrowa, ewentualnie - w sytuacji braku sprzętu audio/video zapis rozmowy na kartkach) (załącznik nr 2 i 4);
  - c. opracowanie relacji (załącznik nr 3).

Część druga

1. Każda z grup prezentuje zebrany materiał. Uczniowie prezentują swoje wywiady lub ich fragmenty, wskazują najciekawsze ich zdaniem wątki wypowiedzi, dzielą się zdobytą wiedzą o dawnym Lublinie, odnoszą ją do posiadanych materiałów ilustracyjnych (np. pokazują zdjęcia ulicy Szerokiej i czytają odnoszące się do niej fragmenty wywiadów).
2. Wspólnie wykonują planszę, na której zapisywane są wnioski i najciekawsze informacje zdobyte dzięki wywiadom. Porównują Lublin współczesny z Lublinem z lat trzydziestych.
3. Uczniowie wykonują samodzielną pracę pisemną lub rysunkową, podsumowującą zajęcia. Przykładowe tematy: „Lublin w latach 30.” „Lublin dawniej i dziś”, „Dzielnica żydowska w Lublinie”, „Życie codzienne w Lublinie przed wojną”.

Uwaga! Zebrane przez uczniów teksty, fotografie, dokumenty i relacje mogą stanowić punkt wyjścia do wykonania gazetki, zorganizowania wystawy, strony WWW, przygotowania materiałów dla innych klas itd.

Załącznik nr 1

Kwestionariusz wywiadu do programu Historia mówiona skierowany do mieszkańców przedwojennego Lublina

I. INFORMACJE WSTĘPNE

1. Data i miejsce przeprowadzania wywiadu
2. Nazwisko osoby przygotowującej wywiad
3. Dane osobowe dotyczące osoby, z którą przeprowadzany jest wywiad oraz jej rodziny (informacje zawarte w tym punkcie mają charakter poufny i nie mogą być upubliczniane)
  - a. Imię i nazwisko
  - b. Data i miejsce urodzenia (miasto, dzielnica)
  - c. Miejsce zamieszkania (dzielnica) do roku 1939 i obecnie
  - d. Miejsce pracy do roku 1939 i obecnie
  - e. Zawód wyuczony
  - f. Zawód wykonywany
  - g. Daty i miejsca urodzenia rodziców, ich pochodzenie oraz wykształcenie, a także miejsce zamieszkania do roku 1939
  - h. Daty i miejsca urodzenia rodzeństwa, ich wykształcenie, miejsce zamieszkania (do roku 1939 i obecnie) oraz pracy (do roku 1939 i obecnie)
  - i. Dane dotyczące dalszej rodziny - dziadków i krewnych (daty i miejsca urodzenia, wykształcenie, miejsce pracy i zamieszkania) - w miarę możliwości

II. INFORMACJE SZCZEGÓŁOWE

1. INFORMACJE O DZIECIŃSTWIE SPĘDZONYM W LUBLINIE

- a. Przy której ulicy znajdował się dom rodzinny?
- b. Jak wyglądał, proszę opisać także sąsiednie domy, ulicę, charakterystyczne miejsca, itp.; Jakie były warunki życia, warunki sanitarne itp.?
- c. W jakiej to było dzielnicy, jacy ludzie tam mieszkali, skąd pochodzili, czym się zajmowali, jaki był ich status majątkowy?
- d. Czy w pobliżu były jakieś sklepy, jakie?

- e. Kto mieszkał przy tej ulicy? Czy miała ona jakichś charakterystycznych mieszkańców? Jakie obiekty i instytucje znajdowały się przy tej ulicy? Proszę je opisać.
- f. Jaka była atmosfera dzielnicy, w której Pan/ Pani mieszkał(a)? Proszę ją opisać.
- g. Gdzie odbywały się zabawy dzieci i jakie to były zabawy, czy przyjaźnił się Pan/Pani lub chodził(a) do szkoły z dziećmi innych narodowości, innych wyznań?
- h. Gdzie uczęszczał(a) Pan/Pani do szkoły? Proszę opisać swoją drogę do szkoły.
- i. Czy pamięta Pan/Pani swoich nauczycieli? Jeżeli tak, to proszę opisać charakterystyczne postacie, czego uczyli, jak wyglądali itp.
- j. Czy ma Pan/Pani jakieś ciekawe wspomnienia z dzieciństwa związane z Lublinem?
- k. Kiedy i gdzie podjął Pan/Pani swoją pierwszą pracę?

2. INFORMACJE O RODZINIE

- a. Proszę opisać, jakie tradycje były zachowywane w Pana/Pani rodzinie.
- b. Skąd wywodzi się Pana/Pani rodzina? Do którego pokolenia wstecz posiada Pan/Pani informacje na jej temat?
- c. Jakie były losy rodziny w okresie międzywojennym, a jakie w okresie okupacji?
- d. Czy w rodzinie pojawiły się postacie szczególnie zasłużone dla miasta, proszę je wymienić i opisać?
- e. Czy jest Pan/Pani w posiadaniu pamiątek dokumentujących historię rodziny? Jeśli tak, to czy gotowa jest Pani udostępnić je nam do sfotografowania?

3. INFORMACJE O ŻYDACH

- a. Czy pamięta Pan/Pani lubelską dzielnicę żydowską przed 1939 rokiem? Proszę opisać miejsca, domy, sklepy, świątynie, ludzi.
- b. Czy na Pana/Pani ulicy mieszkali Żydzi? Czym się zajmowali? Jak wyglądali? Jak wyglądał ich dzień powszedni? W jaki sposób obchodzili swoje święta?
- c. Czy uczęszczał(a) Pan/Pani do szkoły wspólnie z dziećmi żydowskimi?
- d. Jakie były kontakty pomiędzy Polakami i Żydami oraz innymi grupami etnicznymi lub wyznaniowymi?
- e. Czy Pana/Pani rodzina utrzymywała z Żydami jakieś kontakty? Czy ma Pan/Pani jakieś osobiste

wspomnienia z tym związane?

f. Czy istniała wzajemna tolerancja i świadomość odrębności kulturalnej i religijnej, czy, jak często, i na jakim tle pojawiały się konflikty?

4. INFORMACJE O STARYM MIEŚCIE W LUBLINIE

a. Jak pamięta Pan/Pani dawne lubelskie Stare Miasto?

b. Czy miejsca i budynki miały wówczas dla Pana/Pani i jakieś znaczenie?; czy znał(a) Pan/Pani historię swojego miasta?; czy ma Pan/Pani związane z tym miejscem jakieś szczególne wspomnienia?

c. Czy czuje się Pan/Pani związana z Lublinem i Starym Miastem, dlaczego i w jaki sposób?

Załącznik nr 2

HISTORIA MÓWIONA

Instrukcja przeprowadzania rozmowy

1. Jak szukać osób, z którymi przeprowadzamy wywiady?

Osoby mogące wziąć udział w projekcie to kobiety i mężczyźni urodzeni najpóźniej w 1930 roku i mieszkające przed 1939 rokiem w danej miejscowości (przynajmniej rok) lub przyjeżdżający tam np. na wakacje do rodziny. Najlepiej docierać do nich poprzez kontakty osobiste - rodzinę, sąsiadów, znajomych, znajomych itp. Można też próbować przez różnego rodzaju instytucje zajmujące się statutowo opieką lub pomocą osobom starszym - np. Domy Pomocy Społecznej, różnego rodzaju stowarzyszenia (np. kombatanckie, nauczycielskie, seniorów w zakładach pracy i instytucjach itp.). Najczęściej każda z osób, z którą robimy wywiad może podać informacje na temat kolejnych osób - swoich znajomych, które mogą być naszymi kolejnymi rozmówcami. Zawsze należy o to zapytać po skończeniu nagrywania relacji

2. Jak nagrywać relacje?

Relacje powinny być zarejestrowane w technice cyfrowej audio lub video (minidisc/ kamera cyfrowa) w celu zachowania jak najlepszej jakości (umożliwi to prezentację materiału w Internecie). W celu zapewnienia jak najlepszej jakości nagrania należy dążyć do wyciszenia pomieszczenia - dźwięki takie jak tykający zegar, włączająca się lodówka czy zamrażarka, grające w drugim pokoju radio, ptaki ćwierkające za oknem spowodują, iż nagranie nie będzie się nadawało do wykorzystania do różnego rodzaju działań kulturalnych (nagrywanie filmów, realizacja przedstawień teatralnych, słuchowisk radiowych etc.). Po nagraniu relacji należy poprosić o podpisanie zgody na wykorzystanie materiałów (relacji i ewentualnie fotografii) ? jest to wymóg ustawy o prawach

autorskich (w załączeniu wzór pisma) UWAGA: Na początku każdego wywiadu osoba, z którą nagrywamy relację powinna wymienić swoje imię i nazwisko (np. „Nazywam się Anna Kowalska, urodziłam się w Końskowoli w 1929 roku i mieszkałam tu do czasów okupacji...”).

3. Jak korzystać z kwestionariusza?

Kwestionariusz ma być jedynie pomocą dla naszego rozmówcy, a dla nas punktem odniesienia. W żadnym wypadku nie należy traktować go jako „ankiety do wypełnienia”. Wywiad powinien być prowadzony płynnie, zawsze w sposób indywidualny, dostosowany do możliwości emocjonalnych oraz intelektualnych danej osoby. Należy pamiętać, że są to już osoby starsze, którym należy się szczególny szacunek.

4. Jak archiwizować i przepisywać relacje?

Każda relacja powinna być zarejestrowana na osobnej dyskietce (kasecie, płycie CD) dokładnie opisanej (z kim wywiad, gdzie nagrany, kiedy i przez kogo) oraz przepisana na komputerze (plik + wydruk w segregatorze). Każda przepisana relacja i dyskietka z jej nagraniem posiada własną kartę inwentaryzacyjną opatrzoną numerem inwentaryzacyjnym (wzór w załączniku). Taki system pozwala na łatwe korzystanie z powiększającego się archiwum. Relację przepisujemy dosłownie, z zachowaniem błędów i potknięć językowych - taki zapis pozwala na korzystanie z relacji w badaniach lingwistycznych. Tę pierwotną, surową wersję można następnie opracowywać i porządkować w osobnym pliku według tematów kluczowych (np. dom rodzinny, rodzina, dzieciństwo, szkoła, itd.).

5. Dodatkowe informacje

a. Gdy próbujemy umówić się z kimś na nagranie, ewentualni staramy się przekonać kogoś, aby się na to zgodził, nie posługujemy się pojęciem „wywiad”, które brzmi groźnie, oficjalnie i zniechęca ludzi. Optymalne słowo to „relacja”, opowieść o mieście, itp.

b. Starajmy się zawsze wytłumaczyć naszym rozmówcom, iż nie chodzi nam o ich wiedzę książkową na temat miasta, ale o osobiste wspomnienia - to, czego nie ma w książkach.

c. Nagrywając relację nie zapomnijmy spytać, czy dana osoba nie ma w domu (lub na strychu) starych zdjęć, dokumentów itp. Można w ten sposób natrafić na ciekawe materiały.

d. Przed rozpoczęciem rozmowy należy poinformować osobę, dlaczego chcemy nagrać z nią relację, powiedzieć, że bierze udział w projekcie edukacyjnym, poprzez który staramy się przekazać mieszkańcom regionu pamięć o przeszłości.

e. Nie należy zrażać się negatywnymi wypowiedziami rozmówców np. o charakterze antysemickim, antyukraińskim, spiskowym itp.

f. Starajmy się słuchać rozmówcy, nie przerywać mu, nie oceniać, nie wchodzić w polemikę nawet,

jeśli się nie zgadzamy z jego wypowiedzią lub uważamy ją za niesłuszną.

g. Spróbujmy powstrzymać się od automatycznego przytakiwania („acha”, „mchm” „tak”, „oczywiście”) - to wszystko się nagra i trzeba będzie potem wycinać

h. Panujmy nad rozmową. Jeśli nagle rozmówca zmienia temat (na swój ulubiony, zaczyna mówić o wnukach, kampanii wrześniowej lub wojnie w Izraelu itp.) - łagodnie, lecz stanowczo wróćmy do zasadniczego tematu rozmowy.

Powodzenia!

Załącznik nr 3

Karta inwentaryzacyjna do projektu Historia mówiona

dane osoby przeprowadzającej rozmowę:

data i miejsce nagrania: nr inwentaryzacyjny:

nr dyskietki:

Dane rozmówcy:

Imię:

Nazwisko:

Data i miejsce urodzenia:

Adres zamieszkania przed wojną:

Obecny adres, nr telefonu:

Krótki biogram:

Streszczenie przebiegu rozmowy:

Data sporządzenia karty:

Transkrypcja:

Dodatkowe informacje, uwagi:

fotografia

Załącznik nr 4

Oświadczenie osoby składającej relację

Lublin dn. ....

OŚWIADCZENIE

Ja, niżej podpisany (a) ..... oświadczam, że zgadzam się na nieodpłatne wykorzystanie przez Ośrodek „Brama Grodzka - Teatr NN” (dla potrzeb realizowanych projektów artystycznych, spektakli teatralnych, filmów, reportaży, redagowanych internetowych itp.) moich fotografii oraz zapisu rozmowy, która została przeprowadzona ze mną w ramach programu Historia mówiona realizowanego przez Ośrodek.